Irena Balčiūnienė, Gintautas Česnys

# XVI-XVII A. MAŽEIKIŲ (ŠIAULIŲ RAJ.) KAPINYNAS ETNINĖS ODONTOLOGIJOS IR KRANIOLOGIJOS POŽIŪRIU

Mažeikių kapinynas yra pačioje Šiaulių rajono šiaurėje - Gruzdžių apylinkėje, tad jo 1985 m. tyrinėjimų medžiaga (vadovė - I. Vaškevičiūtė, žr. ATL 1984 ir 1985 metais. - V., 1986. - P. 104-105) leidžia žvilgtelėti į vakarų aukštaičių šiauliškių šiaurinio pakraščio - žiemgalių paribio antropologiją.

Senkapį palikę žmonės priklausė Vidurio Europos odontologiniam tipui (1 lent.) su gana ryškia šiaurės gracilaus tipo įtaka. Apie ją byloja dideli medialinių kandžių kastuvo formos 1 ir ypač 2+3 balų bei lateralinių kandžių 1 balo dažnumai, ypač redukuota apatinio antrojo krūminio danties Y3 forma ir labai dideli apatinio antrojo krūminio danties 1 ir 2 end lygiagrečios eigos procentai, nors ryškesnės viršutinių lateralinių kandžių redukcijos nėra, apatinis pirmasis krūminis dantis išlaikęs tipišką penkiagumburę formą. Visai nepasitaikė nei distalinės trigonido keteros, nei laužtos metakonido raukšlės.

Šiaurės gracilaus odontologinio tipo pėdsakų šiaurės Lietuvoje susekama jau nuo III m.e. amžiaus. Jais laikytini III-IV a. Vaitiekūnų, Radviliškio raj., ir III-V a. Daujėnų, Pasvalio raj., pilkapiuose dažniau pasitaikantis $I^1$ kastuvo formos 1 balas, o pirmajame kapinyne dar ir dažni šešiagumburiai $M_1$ dantys, be to, IV-V a. Plaučiškių, Pakruojo raj., Pilkapiuose palyginti dažnesnė $M^1$ danties 1 pa lyros forma. Dar ryškesnė šio tipo įtaka šiaurės Lietuvoje

atsiranda nuo I m.e. tūkstantmečio vidurio. Antai V-VII a. ir VIII-XII a. Lietuvos žiemgalių ir sėlių teritorijoje aptikta ryški $M_1$ dantų gracilizacija (keturgumburiai vainikai sudaro atitinkamai 33,3 % ir 12,5 %), be to, mažokai jų +5 formos (po 33,3 % abiem laikotarpiais). Negana to, VIII-XII a. dar prisideda dažni kastuvo formos $I^1$ (2+3 balai sudaro net 6,3 %) ir palyginti dažna $M^1$ danties 1 pa 3 forma (20,0 %). Tiriant dabartinius Joniškio rajono gyventojus, aptiktas toks būdingas šiaurės gracilaus odontologinio tipo bruožas, kaip labai ryški $I^2$ pradinė gracilizacija: 1 jos balas sudaro net 31,7 %, tačiau visai nėra 2+3 balų.

Taigi Mažeikių kapinyno medžiaga leido nustatyti šiaurės gracilaus odontologinio tipo įtakos perimamumą Š Lietuvoje beveik per du tūkstantmečius. Ta įtaka sietina su šio krašto kaimynyste su Latvijos teritorijos baltų gentimis, kurios kontaktavo arba net formavosi finongrų genčių, greičiausiai lyvių, pagrindu. Antai Latvijoje visas šiaurės gracilaus odontologinio tipo požymių kompleksas paplitęs Dauguvos, Aiviekstės ir Lielupės baseinuose (R. Graverė, 1978). Grynu pavidalu šis tipas nepasiekia Š Lietuvos, tačiau jo įtaka Vidurio Europos tipui čia stebėtinai stabili.

Kraniologijos požiūriu Mažeikių populiacijos vyrai (2 lent.) pakartoja tas savybes, kurių pagrindu sinchroninės medžiagos faktorinėje analizėje (G. Česnys, 1985) išsikristalizavo dolichomezokraninis ir smulkiaveidis, saikingos horizontalios veido profiliuotės ir hipermorfinės smegeninės kraniologinis tipas (vadinamasis V). Jo arealas nusidriekia nuo vakarų aukštaičių šiauliškių ploto šiaurinės dalies (Jakštaičiai, Šiaulių raj.), į kurią, beje, įeina ir čia aptariamas Mažeikių kapinynas, išilgai rytų aukštaičių panevėžiškių tarmės ploto PV pakraščio (Laičiai, Pakruojo raj., Tulpiakiemis ir Obeliai, Ukmergės raj.). Tai bene vienintelis kraniologinių požymių kompleksas, kuris vėlyvaisiais viduramžiais sudarė ištrižai dabartinės Lietuvos teritorijos nusidriekiantį

1 lentelė

Mažeikių kapinyno odontologinė charakteristika

| Požymis | %/N/ | Požymis | %/N/ |
|---|---|---|---|
| Diastema | 7,7/13/ | Penkiagumburiai $M_1$ | 100,0/1/ |
| Kraudingas | 0,0/20/ | $M_2$ tipas +4 | 50,0/2/ |
| $I^2$ redukcijos 1 balas | 0,0/6/ | Keturgumburiai $M_2$ | 50,0/2/ |
| $I^2$ redukcijos 2+3 balai | 0,0/6/ | $M_2$tipas Y3 | 50,0/2/ |
| $I^1$ kastuvo f. 1 balas | 20,0/5/ | Distalinė trigonido ketera | 0,0/1/ |
| $I^1$ kastuvo f. 2 balai | 20,0/5/ | Laužta metakon. raukšlė | 0,0/1/ |
| $I^1$ kast. f. 2+3 balai | 20,0/5/ | T.a.m.i. | 0,0/7/ |
| $I^2$ kastuvo f. 1 balas | 40,0/5/ | $M_1$ 2 med. fc variantas | 100,0/1/ |
| $I^2$ kast. f. 2+3 balai | 0,0/5/ | $M^1$ 1 pa forma 1 | 100,0/1/ |
| $M^1$ tipas 4 | 100,0/7/ | $M_2$ 1 ir 2 end paralelės | 100,0/1/ |
| $M^2$ tipas 4 | 16,7/6/ | $M^2$ emalio nutek. 4 balai | 20,0/15/ |
| $M^2$ tipas 4- | 33,3/6/ | $M^2$ be emalio nutekėjimo | 80,0/15/ |
| $M^2$ tipai 3+ ir 3 | 50,0/5/ | | |

2 lentelė

Mažeikių kapinyno kraniologinė charakteristika

| Nr pagal Martiną | Požymio pavadinimas | Vyrų kaukolės M/N/ | Vyrų kaukolės S | Moterų kaukolės M/N/ | Moterų kaukolės S |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Smegeninės ilgis | 184,3/12/ | 7,2 | 179,1/10/ | 5,7 |
| 8 | Smegeninės plotis | 141,5/12/ | 4,4 | 137,1/10/ | 4,8 |
| 9 | Kaktos plotis | 95,7/12/ | 3,2 | 93,5/10/ | 1,1 |
| 17 | Smegeninės aukštis | 133,0/12/ | 6,5 | 132,8/9/ | 3,5 |
| 45 | Veido plotis | 133,2/12/ | 4,0 | 124,2/10/ | 4,6 |
| 48 | Veido viršaus aukštis | 69,0/11/ | 4,7 | 66,4/10/ | 2,9 |
| 51 | Akiduobės plotis | 42,0/12/ | 1,6 | 40,3/10/ | 2,1 |
| 52 | Akiduobės aukštis | 31,8/12/ | 1,8 | 31,6/10/ | 2,1 |
| 54 | Nosies plotis | 24,9/12/ | 1,2 | 24,0/10/ | 2,7 |
| 55 | Nosies aukštis | 50,5/12/ | 4,1 | 48,7/10/ | 3,4 |
| 75/1/ | Nosies kampas | 33,2/11/ | 8,1 | 27,4/7/ | 4,9 |
| 77 | Nazomaliarinis kampas | 140,4/12/ | 3,9 | 141,3/10/ | 4,5 |
| ∠ zm' | Zigomaksiliarinis kampas | 125,3/11/ | 5,4 | 124,9/9/ | 5,2 |
| DS:DC | Dakrialinis rodiklis | 54,7/11/ | 8,2 | 55,3/9/ | 7,3 |
| SS:SC | Simotinis rodiklis | 41,7/11/ | 9,2 | 40,1/9/ | 5,4 |
| 8:1 | Smegeninės rodiklis | 76,8/12/ | 3,1 | 76,7/10/ | 2,4 |
| 48:45 | Veido viršaus rodiklis | 51,6/11/ | 3,8 | 53,5/10/ | 1,4 |
| 52:51 | Akiduobės rodiklis | 75,8/12/ | 3,3 | 78,5/10/ | 3,1 |
| 54:55 | Nosies rodiklis | 49,5/12/ | 3,9 | 49,5/10/ | 4,9 |

arealą. Kitur jis pasitaikė tik kaip išimtis (Pribitka, Plungės raj.). Jo kilmės istoriją dar teks gvildenti ateityje.

Moterų kaukolių ypatybės iš esmės tos pačios, kaip ir vyrų, tik reikia pabrėžti jų smegeninės polinkį į hipermorfiją, be to, šiek tiek labiau suplokštėjusį viršutinį veido aukštą ir aukštesnes akiduobes.

Gintautas Česnys, Inga Binkauskaitė, Eglė Mitraitė

## NAUJI VĖLYVOJO FEODALIZMO RYTŲ AUKŠTAIČIŲ-KUPIŠKĖNŲ ANTROPOLOGINIAI RADINIAI

Lietuvių etnogenezei nušviesti ypač svarbūs radiniai iš respublikos pakraščių, šia prasme įdomi ir pastaraisiais metais Kupiškio rajone - Elniškiuose, Alizavos apyl. (A. Varnas), Plundakuose ir Paketuriuose, Aukštupėnų apyl. (P. Tebelškis) - iškasta XVI a. - XVIII a. pradžios antropologinė medžiaga.

Kupiškėnai vyrai (1 lent.) pasižymėjo vidutinio ilgio, siaura ir žemoka, dolichomezokranine smegenine, vidutinio pločio, žemu, mezeniniu veidu, mažų matmenų veido detalėmis, smarkiai atsikišusia nosimi su saikingai išvešėjusia šaknimi. Veido horizontali profiliuotė saikinga, apie tai liudija vidutiniškos nazomaliarinio ir zigmaksiliarinio kampų reikšmės.

Vėlyvųjų viduramžių Lietuvos kaimo vyrų kraniologinėje medžiagoje faktorinės analizės būdu buvo išskirta keletas vietinių antropoliginių tipų (G. Česnys, 1985). Rytų aukštaičiai kupiškėnai artimiausi vadinamajam VI tipui - dolichomezokraniniam smulkiaveidžiui, saikingos profiliuotės, mezohipomorfinės (smulkokos) smegeninės. Nors šis tipas sinchroniniame fone išsibarstęs Lietuvos teritorijoje mozaikos pavidalu, vis dėlto jis dažniau aptinkamas rytų aukštaičių tarmės arealo ŠR pakraštyje bei etniniame paribyje (Plaučiškiai, Pakruojo raj., Ažugiriai, Utenos raj., Vaistomas, Smurgainių raj., BTSR). Taigi kupiš-